

ks. Mariusz Budkiewicz

Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli

CMENTARZE W ZDUŃSKIEJ WOLI I ICH INSKRYPCJE NAGROBNE

Dzieje cmentarzy

1. Cmentarz przykościelny

Słowo „cmentarz” jest pochodzenia greckiego. Oznacza miejsce pochówków zmarłych: *kojmeterjon* dosłownie znaczy – sypialnia. Nazwę tę przejęli rzymianie, latynizując do formy *coemeterium*. Stąd trafiło do języka polskiego, który wraz z przyjęciem chrześcijaństwa zapożyczył wiele terminów związanych z kulturą łacińską. Tak w języku polskim pojawiło się słowo „cmentarz” oznaczające miejsce spoczynku, a w potocznym rozumieniu tego słowa – miejsce pochówku zmarłych¹. Stąd też cmentarz jest również wspólnym dobrem wszystkich żyjących ludzi². Nasza ojczyzna jest tam gdzie znajdują się groby ojców.

Cmentarze są miejscem gdzie jak z książki można odczytać dzieje parafii, miasta i jego mieszkańców. Cmentarze są miejscem, gdzie czas się zatrzymał. Z kamiennych nagrobków i tablic można wyczytać dzieje społeczności, które zamieszkiwały te okolice. Nekropolie są miejscem gdzie odnajdujemy często ostatni ślad, po ludziach którzy niegdyś żyli i pracowali na tej ziemi. Czasem nie ma już nawet domów, w których mieszkali. Rozsypały się dwory, zabudowania gospodarcze, kamienice. Groby trwają dłużej, chroni je cisza cmentarza³.

Najstarszy cmentarz w Zduńskiej Woli znajduje się wokół bazyliki pw. Wniebowzięcia NMP przy ul. Kościelnej. Jeszcze w 1779 r. ks. Franciszek Grochowalski nadmienił: „Cmentarz dosyć dobrze ogrodzony. O miejsce osobne od kościoła na cmentarz inny, przy szczupłości gruntu i nie potrzebie tego, bardzo trudno”⁴.

Dziś już nie ma w tym miejscu żadnych śladów po kilku wiekach pochówków zmarłych. Prawo pochowania na poświęconej części cmentarza przysługiwało tylko wiernym kościoła rzymskokatolickiego. Protestanci posiadali swój własny cmentarz, podobnie jak

1 M. Budkiewicz, *Dzieje parafii Wyszyna*, Wyszyna 2013, s. 98.

2 Tamże, s. 106.

3 J. Cholewicka, *Niech pamięć trwa*, [w:] *Parafia św. Doroty w Grochowach*, pod red. A. Tabaki, J. Cholewickiej, S. Lewandowskiego, Kraków 2002, s. 51.

4 Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej (dalej AAG), Wiz. 72, k. 381.

Żydzi. Nieochrzczeni i niepraktykujący katolicy posiadali niepoświęconą część cmentarza. Przypominał o tym w 1852 r. jeden z proboszczów zduńskowolskich⁵:

„Podług urzędów karność kościelnej z dawnych wieków, niemniej ponowienia tychże przez śp. biskupa Tomaszewskiego nie powinien niespowiadający się przynajmniej raz w roku i nieprzyjmujący Najświętszego Sakramentu około Wielkanocy, umarliży ponadto bez sakramentów ostatecznie udzielanych, pochowanym być na cmentarzu, czyli na miejscu wiernych i posłusznych przykazaniom kościelnym”.

Cmentarz przykościelny, funkcjonował od końca XVI w. do 1811 r. W 1825 r. wizytator napisał, że „około kościoła tego jest cmentarz obwiedziony parkanem. Z boków w niektórych miejscach reperacji potrzebujący, z przodu zaś są sztachety”⁶. 4 lutego 1834 r. cmentarz przy kościele widziano częściowo ogrodzony parkanem, a częścią barierami z drewna⁷. Choć nadal znajdowały się na nim nagrobki, to jednak traktowano go już, jako plac przykościelny, jak to ma miejsce do dziś. Informacje o cmentarzu znajdują się w archiwaliach diecezji włocławskiej. 27 września 1862 r. wizytator diecezjalny odnotował w swym protokole o cmentarzu przykościelnym, który nie pełnił już funkcji cmentarza grzebalnego⁸:

„Wedle kościoła jest cmentarz, od ulicy, na wschód od zabudowań dworskich, murem opatrzoney, w którym furtka dla dogodności kołatora na klucz zamykana. Od ulicy zaś dwie bramy z desek prostych dla wejścia parafian do zamykania [...] Na południe od muru jednego do drugiego jest parkan z desek. Na południe zaś stoją zabudowania miejskie”.

27 października 1865 r. dziekan szadkowski informował, że na cmentarzu przykościelnym znajduje się 14 murowanych kaplic – stacji Drogi Krzyżowej, wewnątrz wyłożonych cyną, zawierających obrazy męki Jezusa Chrystusa⁹. Ks. Michał Jarmicki, dziekan dekanatu szadkowskiego, 15 kwietnia 1877 r. szczegółowo opisał nekropolię przykościelną¹⁰:

„Cmentarz kościelny od ulicy i zabudowań dworskich murem obwiedziony. W tym furtka i dwie ramy sztachetowe się znajdują. Od południa parkanem z desek obwiedziony. Od północy zaś zabudowaniami miejskimi. Na tym cmentarzu znajduje się kapliczka błachą żelazną kryta z figurą *Ecce Homo*, stacje których tu było czternaście, przy rozpoczęciu

5 Archiwum Diecezji Włocławskiej (dalej: ADWł), Akta Parafialne (dalej: A. par.) 1, List do Konsystorza z dn. 2 V 1852 r.

6 Tamże, Wizytacja dziekańska kościoła parafialnego w Zduńskiej Woli z 1825 r.

7 Tamże, A. par. 4, Protokół wizytacji dziekańskiej z dn. 4 II 1834 r.

8 Tamże, A. par. 1, Protokół wizytacji dziekańskiej ks. Michała Jarmickiego z dn. 27 IX 1862 r.

9 Tamże, List ks. Ignacego Kolbe do Konsystorza kaliskiego z dn. 27 X 1865 r.

10 Tamże, Protokół wizytacji dziekańskiej ks. Michała Jarmickiego z dn. 15 IV 1877 r.

budowy nowego kościoła przeniesione zostały do kapliczki znajdującej się na cmentarzu grzebalnym, a ich podstawy do fundamentów nowego kościoła użyte. Dzwonnica murywana z trzema dzwonami, dach na niej blaszany, skutkiem burzy przed miesiącem w jednej trzeciej części zrucony został. Wieżyczka z sygnaturką blachą jest kryta”.

O miejscach pochówków w świątyni i na cmentarzu przykościelnym informują wpisy pozostawione w księdze zmarłych. W kościele została pochowana żona założyciela parafii Feliksa Złotnickiego¹¹:

„Zduńska Wola. Roku Pańskiego 1772, dnia 18 września złożona niemocą zmarła Wielmożna Barbara z Masłowskich Złotnicka łowczyni szadkowska, opatrzona sakramentami, pochowana pod sklepieniem [w krypcie] kościoła parafialnego w Zduńskiej Woli”.

Również fundator parafii został pochowany w drewnianym kościele w Zduńskiej Woli. W testamencie wyraził życzenie, aby pochowano go w trumnie blaszanej, na wzór franciszkanów reformatów, w szkaplerzu dominikańskim, jak najskromniej. Natomiast wokół trumny miało stać 12 świec, a na ołtarzu wielkim 6 świec¹². Spisany akt zgonu informuje, że zmarł 2 czerwca 1780 r. Przed śmiercią przyjął sakramenty, tj. spowiedzi, Komunii św. i namaszczenia chorych. Ciało złożono w świątyni. Ustalenie dokładnego miejsca pochówku nie jest łatwe. Drewniana świątynia, przed rozpoczęciem budowy obecnej bazyliki, została przeniesiona kilkadziesiąt metrów bliżej drogi. Miejsce to oznaczone było do lat 80. XX w. marmurowym krzyżem. Najprawdopodobniej więc fundator parafii pochowany jest pod posadzką bazyliki.

Obok założyciela parafii spoczęła jego matka, również wielka donatorka zduńskowskiego kościoła¹³:

„Zduńska Wola. Roku 1783, dnia 1-go listopada zmarła Wielmożna Pani Marianna z Pstrokońskich Złotnicka, wdowa, lat życia około 100, opatrzona sakramentami, namaszczona olejami, pochowana została w bramie [we wnętrzu] kościoła 6. Listopada [...]”.

W świątyni pochowano także Różę z Kurcewskich Złotnicką, żonę Antoniego Złotnickiego (syna założyciela parafii Feliksa i Barbary z Masłowskich). Antoni był bratem Stefana Złotnickiego¹⁴:

„Dwór Zduńska Wola. Roku 1798, dnia 7 grudnia zmarła Wielmożna Róża z domu Kurcewska Złotnicka małżonka Wielmożnego Antoniego Złotnickiego, dziedzica dóbr

11 Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Łodzi (dalej: WBP), Akta Urzędnika Stanu Cywilnego parafii Zduńska Wola (dalej: AUCS) [1767-1792], k. 108.

12 E.H. Nejman, *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2013, s. 36.

13 WBP, AUCS [1767-1792], k. 124.

14 Tamże, AUCS [1793-1824], k. 287.

Zduńskiej Woli, w połoгу lat 33, opatrzona wszystkimi sakramentami, jej ciało zostało pochowane w drzwiach [wewnątrz] kościoła dnia 11-go tego miesiąca”.

Z tego okresu mamy wiele informacji o pochówkach w samej świątyni. W krypcie pod kościołem dokonywano pochówku szlachty pochodzącej ze Swędzieniejewic pod Zduńską Wolą¹⁵:

„Rok 1785. Swędzieniejewice. Dnia 22 lutego nagłą i niespodziewaną śmiercią nocą po północy zmarł Wielmożny Pan Aleksander Rudnicki lat osiemdziesiąt, pochowany dnia 24, tego samego w kościele”.

„Rok 1787. Swędzieniejewice. Dnia 26 listopada zmarł. Urodzony [w stanie szlacheckim] Franciszek Gorczycki lat 79. Opatrzony wszystkimi sakramentami, pochowany zaś dnia 28 listopada tu w kościele parafialnym, leży w sklepieniu [krypcie] fundatorów”.

„Rok 1796. Dwór Swędzieniejewice. Roku jak wyżej, dnia 31 marca, zmarł Wielmożny Florian Słucki lat prawie 40, którego ciało pochowano w grobowcu w kościele parafialnym zduńskowolskim”.

Cmentarz przykościelny został zamknięty w 1810 r. Stąd na nowym cmentarzu został pochowany dziedzic i założyciel miasta Stefan Józef Wincenty Złotnicki. Urodzony 2 września 1779 r., a zmarły w Zduńskiej Woli 9 grudnia 1847 r., w wieku 68 lat. Stosowny akt zgonu sporządził ks. Adam Wojciechowski¹⁶:

„Działo się w Zduńskiej Woli, dnia dwunastego grudnia, roku tysiąc osiemset czterdziestego siódmego. O godzinie dziesiątej rano, stawili się Gustin Stanisławski, liczący lat czterdzieści siedem, ekonomista, zamieszkały w mieście Zduńskiej Woli i Jan Sobański, liczący lat trzydzieści cztery, organista kościoła zduńskowolskiego, w Zduńskiej Woli zamieszkały i oświadczyli nam, że dnia dziewiątego grudnia roku bieżącego o godzinie wpół do piątej rano umarł Stefan Złotnicki, mający lat sześćdziesiąt osiem i trzy miesiące, dziedzic majątku zduńskowolskiego, syn Feliksa i Julianny z Walewskich Złotnickich, wdowiec, zostawiwszy po sobie syna Juliusza. Po przekonaniu się o śmierci Stefana Złotnickiego, akt stawiającym został przeczytany i przez nas, i przez nich podpisany: ksiądz Adam Wojciechowski komendarz kościoła; Gustin Stanisławski; Jan Sobański”.

Pochowany został na parafialnym cmentarzu grzebalnym w kwaterze swojej żony Honoraty z Okołowiczów Złotnickiej. W publikacji z 1925 r. zaprezentowano zdjęcie pomnika na miejscu pochówku Honoraty i Stefana Złotnickich, i wspomniano:

15 Tamże, AUC [1767-1792], k. 125, 129; AUC [1793-1824], k. 282.

16 Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zduńskiej Woli, sygn. 1743/67, akt zgonu 179, k. 260.

„Grób ten dzięki staraniom władz miejskich do dziś dnia utrzymany jest w należyтым porządku”¹⁷. Niewyjaśniony brak tablicy informującej o Stefanie Złotnickim na nagrobku sprawił, że obok tego pomnika zbudowano symboliczny kamień nagrobny założyciela miasta¹⁸.

2. Drugi cmentarz parafialny

W 1810 r. ze względów sanitarnych nakazano zamykanie cmentarzy przykościelnych i sytuowanie nowych poza obrębem wsi, i miast. Nowy cmentarz w Zduńskiej Woli, po ogrodzeniu parkanem i postawieniu krzyża, został poświęcony 12 kwietnia 1811 r. Cmentarz ten wspomniał wizytator 21 lipca 1821 r.¹⁹:

„Według urzędzeń krajowych na chowanie ciał zmarłych parafian jest cmentarz w polu parkanem obwiedziony, do którego jest furtka z wrzeczadłem do zamykania na kratę i wrota na zawiasach żelaznych. Na tym cmentarzu w roku bieżącym rozpoczęte jest budowanie kaplicy”.

Opłaty pokładnego, przeznaczone na utrzymanie cmentarza przekazywano dozorowi kościelnemu. Ponieważ w Zduńskiej Woli członkowie dozoru kościelnego nie mieszkali w pobliżu kościoła, upoważniono proboszcza, aby zajmował się pobieraniem opłat i zdawał rachunki. Pokładne w 1824 r. wyniosło 31 zł 15 gr. Dochód ten użyty został na ogrodzenie cmentarza²⁰. O cmentarzu parafialnym w 1834 r., wizytator napisał²¹:

„Cmentarz zaś do grzebania ciał zmarłych poza miastem opodal egzystuje, na środku którego kaplica pod tytułem św. Krzyża wystawiona, w dosyć dobrym stanie. Tenże cmentarz oparkaniony jest porządnie w słupy murowane i sztachety. Częścią ze składek parafian, a częścią z pokładnego. Wewnętrzny stan kaplicy jest mierny. Ołtarz jeden z mensą porządną i krucyfikos dosyć porządną”.

W 1836 r. wizytator wspomniał, że obok cmentarza rzymskokatolickiego jest cmentarz prawosławny, ogrodzony był przekopany rowem²². Natomiast w 1850 r. cmentarz grzebalny ogrodzony słupami murowanymi ze sztachetami, które w tym

17 S. Libiszowski, *Historia miasta*, [w:] *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925*, pod red. L. Wichera, Zduńska Wola 1925, s. 10.

18 Więcej na temat S. Złotnickiego czytaj: E. Nejman, J. Stulczewski, *Stefan Złotnicki (1779–1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski 2017, t. 17, s. 5–28.

19 ADWł, A. par. 1, Protokół wizytacji dziekańskiej z dn. 21 VIII 1821 r.

20 Tamże, Protokół wizytacji dziekańskiej z 1825 r.

21 Tamże, A. par. 4, Protokół wizytacji dziekańskiej z dn. 4 II 1834 r.

22 Tamże, Protokół wizytacji dziekańskiej z dn. 16 (28) I 1836 r.

czasie były spróchniałe. W kaplicy sufit przez zaciekanie był zniszczony i grożący zawaleniem²³.

Ze względu na epidemię cholery naczelnik powiatu sieradzkiego 7 lipca 1856 r. postulował zamknięcie tego cmentarza, pisząc:

„Z powodu zupełnego zapełnienia ciałami i z przyczyny położenia swego w środku miasta wymaga, ażeby był zamknięty. Wchodząc w słuszność przedstawienia burmistrza cmentarz ten położeniem swym przez wyziewy pochodzące ze znacznego nagromadzenia ciał przyczynia się do rozszerzania niezdrowego powietrza, i że chowanie ciał na cmentarzach znajdujących się pomiędzy zabudowaniami mieszkalnymi wzbronione jest [...]”.

Polecono więc wybrać inne miejsce położone dalej od zabudowań miasta. Nowy plac miał zostać obsadzony drzewami, ogrodzony parkanem lub okopany rowem z wałem ziemnym²⁴. Czasowo zaniechano wówczas pochówków na starej części cmentarza i wyznaczono do pochówków nową działkę, która była przyległa do starej nekropolii. W protokole z 27 września 1862 r. otrzymujemy informację: „Cmentarz grzebalny, dawniej w polu, dziś przy ulicy Łaskiej, przy szosie, opatrzone w słupy murowane ze sztachetami, w części w dobrym stanie, a w części potrzebujący reperacji. Na tym cmentarzu jest kaplica z ołtarzem”²⁵. Cmentarz ten szybko się zapełnił i potrzebne było jego powiększenie. Ks. Ignacy Kolbe 27 października 1865 r. napisał do konsystorza kaliskiego²⁶:

„Cmentarz dawny grzebalny przy ul. Łaskiej zamknięty, a obok niego nowy. Oba te cmentarze w połączeniu z ewangelickim pozostające, parkanem sztachetowym ogrodzone, w którym są dwie bramy i dwie furtki na zamki zamykane. Na cmentarzu starym znajduje się kapliczka z ołtarzem, w której msza św. z dozwolenia władzy duchownej odprawiana być może. Na nowym cmentarzu znajduje się studnia balami ocembrowana”.

Obszar cmentarza został znacznie poszerzony. W opisie z 15 kwietnia 1877 r. znajdujemy informację, że cmentarz został ogrodzony sztachetami²⁷. Pod koniec XIX w. starą część cmentarza grzebalnego uważano za zamkniętą. Pochówki na nim były zabronione, gdyż przeznaczono go na ogród publiczny, jako przylegający bezpośrednio do głównej ulicy. Na środku cmentarza była drewniana kaplica, w której raz w roku celebrowana była msza św. Nowy cmentarz usytuowany obok starego był ogrodzony sztachetami. Wkrótce nowa część nekropolii została ponownie poszerzona, gdyż w 1888 r. nastąpiło

23 Tamże, A. par. 3, Protokół wizytacji dziekańskiej z dn. 2 XII 1850 r.

24 Tamże, A. par. 8, List naczelnika powiatu sieradzkiego do Dozoru kościelnego z dn. 7 III 1856 r.

25 Tamże, A. par. 1, Protokół wizytacji dziekańskiej ks. Michała Jarmickiego z dn. 27 IX 1862 r.

26 Tamże, List ks. Ignacego Kolbe do Konsystorza kaliskiego z dn. 27 X 1865 r.

27 Tamże, Protokół wizytacji dziekańskiej ks. Michała Jarmickiego z dn. 15 IV 1877 r.

otwarcie nowego cmentarza, który był „pięknie urządzony, drzewami cały obsadzony; w środku nowy dębowy krzyż z pięknym wizerunkiem Pana Jezusa”²⁸. Z czasem wznowiono pochówki również na starej części cmentarza.

Ta nekropolia, na której można było odczytać dzieje miasta i jego mieszkańców dotrwała do II wojny światowej. Wówczas niemieccy okupanci zniszczyli znaczną część cmentarza, niszczyli pomniki, często usuwali z nich polskie napisy, a groby równano z ziemią. Pozostawiali za to groby z niemiecko brzmiącymi nazwiskami. Po zakończeniu działań wojennych usypywano powtórnie polskie mogiły, najczęściej w przybliżonych miejscach, gdyż dokładną lokalizację dawnych grobów trudno było ustalić. Należy jednak pamiętać, że wówczas większość grobów nie posiadała kamiennych pomników, stąd nie były trwałe.

Z polecenia ks. Józefa Balcerczyka w 1950 r. na cmentarzu grzebalnym dano ażurowe, murowane ogrodzenie długości 300 m z żelazowymi przesłami, alejki wyłożono krawężnikami, obsadzono drzewami i wysypano gruzem, a na wierzchołku żwirem”²⁹. Ks. Piotr Zwierz wizytując cmentarz 19 kwietnia 1956 r. napisał do biskupa włocławskiego Antoniego Pawłowskiego, że cmentarz jest w stanie bardzo dobrym, prowadzony wzorowo, „wszędzie uliczki czyste, groby z bogatymi pomnikami i wiele kwiatów okala mogiły”³⁰. Z kolei bp Antoni Pawłowski o tym cmentarzu wydał w 1967 r. swoją opinię³¹:

„Cmentarz grzebalny oddalony jest od kościoła ok. 500 m. Jest on całkowicie zajęty grobami. Obecnie wierni chowani są na cmentarzu protestanckim, lecz i tam nie ma dużo miejsca. Cmentarz parafialny jest utrzymany w dobrym porządku. Na nim jest kaplica pogrzebowa, w ostatnim czasie wyremontowana. Ustawiony został także sarkofag dla śp. ks. prob. J. Tockiego oraz dokończono zbiorowy grobowiec dla księży”.

Podobną opinię o cmentarzu wyraził bp Jan Zaręba, gdy 23 maja 1972 r. wizytował parafię³²:

„Cmentarz grzebalny oddalony jest od kościoła około 1/2 km drogi. Cmentarz ogrodzony jest w części parkanem murowanym, a w części parkanem z kraty żelaznej. Parkan, jak i bramy wejściowe są w stanie dobrym. Cmentarz podzielony jest na kwatery, posiada 2 studnie, a aleje i groby utrzymane są w należyтым porządku. Ostatnio dokonano kapitalnego remontu kaplicy cmentarnej, którą przystosowano do odprawiania Mszy św. i nabożeństw”.

28 Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej WNMP w Zduńskiej Woli (dalej: APZW), Opis kościoła parafialnego w Zduńskiej Woli z 1891 r.

29 Tamże, Protokół wizytacji kanonicznej bpa Antoniego Pawłowskiego w dn. 14-16 VIII 1956 r.

30 Tamże, Protokół wizytacji ks. Piotra Zwierza z dn. 19 IV 1956 r.

31 Tamże, Protokół wizytacji kanonicznej bpa Antoniego Pawłowskiego w dn. 2-4 VI 1967 r.

32 Tamże, Protokół wizytacji kanonicznej bpa Jana Zaręby z dn. 23 V 1972 r.

Decyzją Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z 20 maja 1975 r. cmentarz ponownie próbowano zamknąć. W uzasadnieniu, jako przyczynę podano brak miejsca na cmentarzu wyznaniowym i otwarcie nowego cmentarza komunalnego (we wschodniej części miasta)³³. W odpowiedzi mieszkańcy Zduńskiej Woli skierowali protest, wyrażając jednocześnie swoje przywiązanie do starej nekropolii³⁴:

„[...] Społeczeństwo Zduńskiej Woli jest do głębi poruszone tą niesłuszną decyzją. Jest rzeczą ludzką pamięć o zmarłych... dla nas cmentarz w Zduńskiej Woli jest miejscem, z którym uczuciowo jesteśmy głęboko związani – tu leżą nasi pradziadowie, tu są mogiły naszych bohaterów, którzy walczyli o wolność. Tu też chcemy złożyć nasze kości przy naszych bliskich. Według ustawy po 20 latach można wykorzystać miejsce na nowe pogrzebanie. My mamy tu swoje groby rodzinne. Pielęgnowujemy je z nadzieją, że w tym miejscu złożone będą nasze ciała. Ta myśl i nadzieja daje nam odpoczynek po pracy w fabrykach i na roli. Ci, którzy nie mają swoich grobów będą chować zmarłych na cmentarzu komunalnym. Nie ma jednak rzeczowych podstaw do zamknięcia cmentarza parafialnego. Chyba dziś nie zależy nikomu, by był zamęt w społeczeństwie. Zamknięcie zaś cmentarza taki zamęt by wprowadziło. Aby przywrócić spokój i ład prosimy o cofnięcie decyzji niesłusznej i godzącej w nasze ludzkie uczucia. Na cmentarzu są groby wierzących i niewierzących oraz bohaterów ostatnich wojen. Nie niszczyliśmy pomników kultury narodowej i pamięci o obrońcach ojczyzny i bohaterach codziennej szarej pracy”.

Protesty zduńskowolan sprawiły, że władze administracyjno-partyjne wycofały się ze swoich planów. Cmentarz ten nadal był główną nekropolią Zduńskiej Woli. Cmentarze we współczesnej kulturze polskiej i europejskiej pełnią funkcję pochówku zmarłych oraz ich upamiętnienia³⁵. Jacek Kolbuszewski wskazał, że „w czasach romantycznych cmentarz stał się obiektem godnym widzenia i zwiedzania, literackiego i naukowego opisu, utrwalenia i symbolicznej interpretacji w dziele malarskim”³⁶.

Inskrypcje nagrobne cmentarzy rzymskokatolickiego przy ul. Łaskiej i komunalnego przy ul. Bema – nośniki pamięci o zmarłych

Grób stanowi miejsce pochówku, natomiast nagrobek – to trwałe oznaczenie miejsca pochówku ciała lub prochów. Występują też groby i nagrobki symboliczne, gdy nie jest znane miejsce pochówku lub znajduje się ono w bliżej nieokreślonym miejscu (np. spoczywa w morzu czy prochy zostały rozsypane w powietrzu lub wrzucone do morza)

33 Tamże, List ks. Jana Katarzyńskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z dn. 30 V 1975 r.

34 Tamże, Petycja mieszkańców Zduńskiej Woli do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z 1975 r.

35 E. Rogowska-Cybulska, *Inskrypcje nagrobne wiejskiego cmentarza jako nośniki pamięci o zmarłych (na przykładzie cmentarza parafialnego w Łojach w diecezji łomżyńskiej)*, „Studia Łomżyńskie” 2012, t. 22, s. 95.

36 J. Kolbuszewski, *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, „Biblioteka Popularnonaukowa Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 1985, t. 9, s. 251.

lub znajduje się bardzo daleko (np. na Syberii). Choć zmarły posiada już swój grób, my jednak chcemy dodatkowo go upamiętnić bliżej naszego miejsca zamieszkania³⁷.

Znane jest wszak stwierdzenie „Ojczyzna to ziemia i groby. Narody, tracąc pamięć, tracą życie”. Umieszczanie inskrypcji nagrobnych lub epitafiów i tablic pamiątkowych jest jednym z najbardziej popularnych sposobów upamiętnienia zmarłych. Ta tradycja sięga tysiące lat wstecz. Powstał nawet kierunek nauki – epigrafika, który zajmuje się odczytywaniem i interpretowaniem dawnych inskrypcji nagrobnych. Inskrypcja nagrobna stanowi formę literacką charakteryzującą się krótkim napisem umieszczonym na grobie lub tablicy upamiętniającej zmarłego. O przynależności do tego gatunku decyduje jednak nie tyle treść i forma tekstu, co jego kontekst oraz miejsce, w którym się znajduje³⁸.

Napisy nagrobne nazywane zamiennie „epitafia” lub „inskrpcje”, zostały przez Władysława Kopalińskiego zdefiniowane w *Słowniku wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* następująco: „[...] napis nagrobkowy; płyta, tablica z napisem ku czci zmarłego; wiersz ku czci osoby zmarłej; wiersz satyryczny o osobie żyjącej, w formie napisu nagrobkowego. – łac. epitaphium «oracja pogrzebowa; z gr. *epitáphion*, epi-; *táphos*, grób pogrzeb». Natomiast pod pojęciem „inskrpcja”, w słowniku wspomnianego autora znajdujemy: „[...] napis wyryty w trwałym materiale (kamień, metal) na nagrobkach, tablicach, monetach itd. – łac. *inscriptio* «pisanie; napis na monumencie»”.

W inskrypcjach nagrobnych „wśród środków wyrażania ekspresji szczególnie często stosuje się określenia, za pomocą których nadawcy komunikatów *expressis verbis* [«dobitnie, bez osłonek»] nazywają swoje stany uczuciowe wywołane śmiercią bliskiej osoby³⁹. Inskrypcja to „krótki napis nagrobkowy, najczęściej wierszowany, a także utwór poetycki sławiący zmarłego, utrzymany w stylu takiego napisu, o kanonicznym szablonie, o elementach stałych i fakultatywnych, będący komunikatem językowym⁴⁰”.

Podstawowymi informacjami zawartymi na epitafium są: imię, nazwisko, data urodzenia. Niekiedy dodawane są informacje o rodzaju śmierci, tytuły i zasługi zmarłego oraz zwroty i prośby do Boga o zbawienie, fragmenty Pisma Świętego, poezji lub słynne cytaty literackie⁴¹. Współcześnie inskrypcje są na ogół bardzo skromne. Często usiłuje upamiętnić zmarłych wielkością, złożonością i kosztem nagrobka, na którym podaje się wyłącznie imię, nazwisko i datę urodzenia, a nie intelektualną sentencję, która odnosiłaby się do zmarłego. Możemy nawet mówić o upadku epigrafiki nagrobnej. Niewiele osób stara się zdobyć w tym względzie na oryginalność. Umieszczane na nagrobkach inskrypcje niosą jasny przekaz za-

37 W. Lapis, *Semiotyka inskrypcji nagrobnych z motywem serca na rzymsko-katolickich cmentarzach parafialnych w Klecku i Kiszkuwie (powiat gnieźnieński)*, Poznań 2021, s. 9.

38 M. Wańczykowski, M. Lenart, *Księga żałoby i śmierci*, Warszawa 2009, s. 171-172.

39 A. Dudek-Szumigaj, *Funkcja ekspresywna inskrypcji nagrobnych (na przykładzie nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego)*, [w:] *Cmentarze po obu stronach Bugu*, pod red. H. Arkuszyn, F. Czyżewskiego, A. Dudek-Szumigaj, Włodawa-Lublin 2014, s. 178.

40 K. Długosz, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językowym*, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 15.

41 J. Trzynadłowski, *Małe formy literackie*, Wrocław 1977, s. 67.

wierający najczęściej akt strzelisty do Pana Boga. Zawierają często fragment wiersza, modlitwy lub odnoszą się bezpośrednio do osoby zmarłej. Czasem zawierają sugestię lub uwagę odnoszącą się do osobowości, dokonań życiowych lub tekst podsumowujący cechy zmarłego. Inskrypcje nagrobne są nośnikami wielu informacji na temat historii społeczności. Pozwalają dostrzec w nich przenikanie innych kultur czy upodobania danych epok⁴².

Nie zawsze inskrypcje były patetyczne. Często umieszczano inskrypcje na grobach w lekkim i pogodnym tonie. Uzależnione były od wykształcenia, usposobienia osoby zmarłej za życia i fantazji zleceniodawcy. Motywem pozwalającym umieścić taką właśnie inskrypcję na nagrobku na ogół był charakter zmarłego. Jeżeli był pogodny, wesoły i życzliwy, to treść napisu adekwatnie przypominał osobę zmarłą. Inskrypcje nagrobne stanowią formę oddania czci zmarłemu oraz formę otwartego pamiętnika, zawsze jest jednak dokumentem potwierdzającym śmierć⁴³.

Nieodłącznym symbolem wszystkich grobów jest krzyż – znak zbawienia. Jeśli nie jest ustawiony pionowo na mogile, to został wykuty na płycie lub na pionowej tablicy. Pełni on funkcję memoratywną, gdyż stanowi świadectwo przynależności zmarłego do wspólnoty wyznawców Chrystusa. Stanowi on więc jednocześnie najważniejszy symbol sakralny na cmentarzach i w tym kontekście jest znakiem wiary w ciała zmartwychwstanie w dzień Sądu Ostatecznego. Jezus Chrystus z wysokości krzyża zapewniał o zbawieniu: „Zaprawdę, powiadam ci: Dziś będziesz ze Mną w raju” (Łk 23,43). Stąd krzyż nagrobny utożsamiany z krzyżem Jezusa jest symbolem zbawienia⁴⁴.

Krzyż uzewnętrznia „zbliżenie sensu śmierci człowieka i odkupieńczej śmierci Chrystusa”⁴⁵. Ponadto krzyż symbolizuje wieczność, albowiem to co jest sakralizowane trwa wiecznie. Krzyż symbolizuje wieczność i stateczność wobec krótkiego biegu życia człowieka *Stat crux dum volvitur orbis* (świat przemija, a krzyż trwa).

Pod krzyżem na tablicach spotykamy różnorodne napisy, które posiadają kilka stałych elementów. Powszechnie w epigrafii nagrobnej dane personalne poprzedza zwrot Ś.P. (świętej pamięci), imię i nazwisko uzupełnione tytułami naukowymi, stopniami wojskowymi, funkcjami i urzędami pełnionymi przez zmarłych oraz, w wypadku kobiet, nazwisko rodowe. Ponadto na nagrobkach wypisane są: daty narodzin, częściej data śmierci (w pełnej formie lub jedynie rok), wiek oraz rzadziej tekst okolicznościowy, np. cytat z Pisma Świętego, albo inne, dla upamiętnienia zmarłego. Cyceon uczył, że „żaden rolnik nie jest w stanie wyhodować rośliny, która by trwała tak długo, jak wiersz poety”. Odnosnie inskrypcji możemy dodać, że trwają długo słowa: poety i każdego duchowego siewcy (ojca, matki, kapłana, nauczyciela, katechety, dziennikarza...).

42 D. Kieres, *Nagrobne inskrypcje metaforyczno-peryfrastyczne z polskiego cmentarza w Adam polu (Turcja)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2015, t. 3, s. 157.

43 K. Długosz, *Inskrypcje nagrobne z Pomorza Zachodniego w ujęciu językoznawczym*, Szczecin 1991, s. 14.

44 E. Rogowska-Cybulska, *Inskrypcje nagrobne...*, s. 104.

45 J. Adamowski, *Cmentarna komunikacja niewerbalna*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI w.*, t. 2, pod red. J. Mazura, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 379.

1. Wezwania modlitewne

Główne uroczystości pogrzebowe mają miejsce w kościele lub kaplicy. Z bogatego skarbcza nauki Kościoła przytaczane są słowa dające pocieszenie, nadzieję i wyjaśniające misterium śmierci, które często znajdują reperkusje w postaci inskrypcji nagrobnych. Dają temu wyraz słowa z prefacji o zmarłych, które przywołując Chrystusa są dziękczynieniem za nadzieję nieśmiertelności i powołanie do nowego życia:

„W Nim zabłysła dla nas nadzieja chwalebnego zmartwychwstania i choć nas zasmuca nieunikniona konieczność śmierci, znajdujemy pociechę w obietnicy przyszłej nieśmiertelności. Albowiem życie Twoich wiernych, o Panie, zmienia się, ale się nie kończy, i gdy rozpadnie się dom doczesnej pielgrzymki, znajdą przygotowane w niebie wieczne mieszkanie [...]”.

Jednakże wezwanie do modlitwy za zmarłych odnajdujemy już w księgach Starego Testamentu. Przykładem może być polecenie Judy Machabeusza wydane po odniesionym zwycięstwie nad Gorgiaszem, wodzem Idumei (2 Mch 12, 39–45):

„Dnia następnego – a był już najwyższy czas po temu – poszli wojownicy Judy, żeby pozbierać ciała (swoich) poległych i pochować je wśród ich krewnych w grobach rodzinnych. Otóż zobaczyli, że wszyscy polegli mieli pod swoimi szatami ukryte amulety bożków z Jamnii, czego prawo bardzo surowo Żydom zabraniało. Wtedy stało się dla wszystkich jasne, że ludzie ci właśnie dlatego polegli. Nie zostało więc nic innego, jak tylko uwielbić Pana, sprawiedliwego Sędziego, który wydobywa na światło to, co jest ukryte. Równocześnie odprawili także modły błagalne, prosząc Boga, aby ujawnione winy zostały całkowicie wymazane. Szlachetny Juda zaś napominał ludzi, żeby się strzegli grzechu i byli czysti, nie zapominając ani na chwilę o tym, co spotkało owych dopiero co poległych za ich wykroczenia. Poza tym przeprowadzono zbiórkę pieniędzy, w której wszyscy wzięli udział. Zebrano i posłano do Jerozolimy około dwóch tysięcy drachm srebrnych na ofiarę przebłagalną za grzechy. Juda postępował tak szlachetnie i dzielnie, ponieważ wierzył w zmartwychwstanie. Gdyby bowiem nie spodziewał się, że polegli zmartwychwstaną, byłoby rzeczą zbyteczną i bezsensowną modlić się za zmarłych. Miał też przed oczyma ową hojną zapłatę czekającą na tych, którzy umierają pobożnie. Święta to i pobożna myśl! Dlatego kazał złożyć ofiarę za zmarłych, aby zostali uwolnieni od grzechu”.

Św. Augustyn zapisał słowa dotyczące pochówku wypowiedziane na łożu śmierci przez matkę, św. Monikę: „Pochowajcie to ciało gdziekolwiek; o nie róbcie sobie zmartwień. O jedno tylko was proszę: Gdzie byście tylko nie byli, wspominajcie mnie przy ołtarzu Pańskim”. Bp Roman Andrzejewski napisał⁴⁶:

„Pamięć o Zmarłych jest probierzem naszej wiary i miłości. W stosunku do żyjących miłość może być niestety zupełnie egoistyczna. Jakie to niskie, gdy się nad kimś nadskakuje po to tylko, by coś zyskać dla siebie. Pamięć o Zmarłych jest wolna od egoizmu i wyraża

46 Cytat za J. Pałucki, *Słowo Dziekana Wydziału Teologii KUL*, [w:] G. Kaliszewski, *Słowa jak gromy mówiące... Przepowiadanie Księdza Biskupa Romana Andrzejewskiego (1938-2003) jako odpowiedź na wezwania czasów współczesnych*, Lublin 2007, s. 7.

czystą, prawdziwą miłość. Nie spodziewamy się jakichkolwiek korzyści, chyba tylko tego, że gdy dusze oczyszczone pójdą do nieba, wstawiać się będą za nami u samego Boga. Ale przede wszystkim chcemy im pomóc, pomóc bezinteresownie”.

W tym kontekście odczytujemy tak liczne wezwania modlitewne umieszczane w inskrypcjach nagrobnych zduńskowolskich cmentarzy. W tym celu badaniem objęto dwie nekropolie: cmentarz rzymskokatolicki przy ul. Łaskiej i cmentarz komunalny przy ul. Bema. Różnorodne zapisy inskrypcyjne będą przedmiotem rozważań w dalszej części tekstu⁴⁷.

Św. Antoni z Padwy uczył: „Nic pewniejszego od śmierci. Nic bardziej niepewnego od jej godziny”. Wezwania często wyrażają ufność do Boga oraz pogodzenie się z Jego wolą w obliczu śmierci. Często odnoszą się do Modlitwy Pańskiej i pogodzenie się z utratą bliskich:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Wola Twoja Panie;*
- *Twoja wola stała się Panie;*
- *Boże, bądź wola Twoja;*
- *Taka była wola Twoja Panie;*
- *Taka wola Boża;*
- *Bądź wola Twoja Panie;*
- *Bóg tak chciał;*
- *Jezu Ufam Tobie.*

II. cmentarz komunalny:

- *Fiat voluntas tua (Bądź wola Twoja);*
- *Choć w sercach naszych głęboka rana,*
Trzeba się zgodzić z wyrokiem Pana.

Fundatorzy inskrypcji zwracają się często do Boga w bezpośrednich formach modlitw za zmarłych:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Prosi o modlitwę. Kto znał wspomni, kto kochał nie zapomni;*
- *Prosi o westchnienie do Boga;*
- *Proszę o modlitwę do Boga;*
- *Proszę o modlitwę;*
- *Nasi rodzice proszą o westchnienie do Boga. Kochanym rodzicom dzieci;*

47 Obecnie na terenie Zduńskiej Woli znajduje się jeszcze jeden cmentarz rzymskokatolicki pw. św. Józefa przy ul. Staszica, a także czynne cmentarze ewangelicko-augsburski i baptystów oraz nieczynny cmentarz żydowski. Łącznie jest to 6 nekropolii.

- *Tu spoczywa w Bogu Salomea [...] prosi o westchnienie do Boga;*
- *O Chryste. Módlmy się;*
- *Proszę o modlitwę tych, którzy mnie kochali i tych, którzy mnie znali;*
- *Wieczny odpoczynek racz mi dać Panie;*
- *Wieczne odpoczywanie racz im dać Panie;*
- *Pokój wam wieczny w cichej krainie,
Gdzie ból nie sięga, wiązanie płynie,
Gdzie słychać Boga głos serdeczny
„Pokój wam wieczny”;*
- *Niech dobry Bóg zawsze Cię za rękę trzyma [...];*
- *Światłość wiekuista niechaj jej świeci.*

II. cmentarz komunalny:

- *Prosi o modlitwę;*
- *Przechodniu byłem kim jesteś,
Będziesz kim jestem,
Módlmy się za siebie nawzajem;*
- *Prosi o westchnienie do Boga;*
- *Spoczywajcie w pokoju.*

Dość częste są wezwania modlitewne o wstawiennictwo Maryi: „Ave Maria” lub w języku polskim - „Zdrowaś Maryja” oraz prośbach:

- *Prosi o Zdrowaś Maryja;*
- *Proszę o Zdrowaś Maryja;*
- *Ave Maria [Zdrowaś Maryjo – pierwsze słowa modlitwy pozdrowienie anielskie];*
- *Maryjo Święta Matko Jezusa;*
- *Zdrowaś Maryja;*
- *Ave Maria. Dłoniom daleko, sercu zawsze blisko;*
- *Proszę o modlitwę do Matki Boskiej Ostrobramskiej.*

2. Cytaty z Pisma Świętego

Inskrypcje odnoszące się do Biblii cieszą się największą popularnością. Nic więc dziwnego, bowiem podczas naszej ostatniej drogi to Bóg jest naszym jedynym zbawieniem. Słowa Boga dają nadzieję:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Błogosławieni, którzy w Panu umierają (Ap 14,13);*
- *Choćby dla samych uczynków uwierzcie, że Jam Jest (stanowi parafrazę fragmentu Ewangelii wg św. Jana w tłumaczeniu Eugeniusza Dąbrowskiego, 1961) Wierźcie mi, że ja jestem w Ojcu, a Ojciec we mnie. Choćby dla samych uczynków wierźcie (J 14,10);*

- *Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Kto we Mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie* (J 11,25);
- *Błogosławieni, którzy umierają w Panu* (Ap 14,13);
- *Bóg moją radością* (nawiązanie do Psalmu: „I przystąpię do ołtarza Bożego, do Boga, który jest weselem i radością moją”, Ps 42,4);
- *Błogosławieni umarli, którzy umierają w Panu* (Ap 14,13);
- *Błogosławieni umarli, którzy w Panu umierają;*
- *Błogosławieni, którzy umierają w Panu* (Ap 14,13);
- *Błogosławieni, którzy w Panu umierają;*
- *Każdy z nas wierzy w słowa Chrystusa: „Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. Każdy kto żyje i wierzy we mnie, nie umrze na wieki”* (J 11, 25);
- *Jam jest zmartwychwstaniem i życiem ten, który wierzy we Mnie chociażby umarł żyć będzie;*
- *Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądają* (Mt 5,8);
- *Pan jest pasterzem moim, niczego mi nie braknie* (Ps 23,1);
- *Wiara i sprawiedliwość spojrzą z nieba* (nawiązanie do Psalmu: „Wierność z ziemi wyrośnie, a sprawiedliwość wychyli się z nieba”, Ps 85,12);
- *Pokaż nam Panie miłosierdzie swoje i daj nam zbawienie Twoje. Ave Maria;*
- *Panie bądź światłością moją* (nawiązanie do Psalmu: „Pan światłem i zbawieniem moim”, Ps 27, 1);
- *Credo, quo Redemptor meus vivit* („Wierzę, że mój Odkupiciel żyje” – stanowi nawiązanie do słów Hioba: „Wybawca mój żyje, na ziemi wystąpi jako ostatni”, Hi 19,25);
- *Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci koronę żywota. Objaw. 2.10* (Ap 2,10);
- *Pokój i błogosławieństwo* (nawiązanie do słów „Błogosławieni pokój czyniący”, Mt 59).

II. cmentarz komunalny:

- *Oczekuj z nadzieją na Zmartwychwstanie, Ew. św. Jana 5,28-29* (nawiązanie do słów Ewangelii: „Nie dziwcie się temu! Nadchodzi bowiem godzina, w której wszyscy, którzy spoczywają w grobach, usłyszą głos Jego: a ci, którzy pełnili dobre czyny, pójdą na zmartwychwstanie życia; ci, którzy pełnili złe czyny – na zmartwychwstanie potępienia”, J 5,28-29);
- *Rzekł do niej Jezus: „Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Kto we mnie wierzy choćby i umarł, żyć będzie”*. Ew. św. Jana 11,25;
- *Pan Jezus powiedział: „Kto we mnie wierzy, choćby umarł, żyć będzie”* (J 11, 25);
- *Oczekuj na Zmartwychwstanie. Ew. św. Jana 5, 28-29* (J 5, 28-29);
- *Powiedział do niej Jezus: „Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem, kto we mnie wierzy choćby i umarł żyć będzie, kto żyje i wierzy we mnie, nie umrze na wieki”*. Ew. św. Jana 11.25, 26, B. T. (z Biblii Tysiąclecia: J 5, 28-29);
- *Spoczywaj z nadzieją Zmartwychwstania. Ew. św. Jana 5, 28,29* (J 5, 28-29);
- *To są ci, co przychodzą z ucisku wielkiego...* Ap 7,14;
- *Pan moją siłą, moją twierdzą, moją ucieczką w dniu ucisku...* (Jr 16,19);

- *Ufaj, Jam zwyciężył świat* (J 16,33);
- *Zmarł z nadzieją na zmartwychwstanie;*
- *O Królu Zwycięzco, bądź nam miłościwy* (z sekwencji wielkanocnej);
- *Nim przyjdę jako Sędzia sprawiedliwy, otwieram wpierw na oścież drzwi Miłosierdzia mojego. Kto nie chce przejść przez drzwi Miłosierdzia, musi przejść przez drzwi sprawiedliwości mojej...* (Słowa Pana Jezusa z Dzienniczka św. Faustyny nr 1158).

3. Pamięć i wyrażenie wiary, nadziei i miłości

Na wielu grobach wyrażono akty wiary, nadziei i miłości uwewnętrznione w pamięci. Towarzyszy im motto sentencji, że człowiek żyje tak długo, jak długo trwa pamięć o nim. Pamięć o zmarłych jest pomostem pomiędzy przeszłością, a przyszłością. Upamiętnienie zmarłych stanowi fundament kultury i indywidualnej świadomości. Inskrypcje nawiązujące do pamięci o zmarłych inspirują nas do refleksji nad życiem, śmiercią i wiecznością, a także umacniają więzi rodzinne i społeczne. Inskrypcje nagrobne stanowią nie tylko fizyczne ślady po tych, którzy odeszli, lecz stanowią również miejsca refleksji i składania do osobistych chwil wspomnień bliskich. W inskrypcjach, które przywołują cnoty teologalne (wiara, nadzieja i miłość) podtrzymywana jest pamięć o zmarłych:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Oczekuje zmartwychwstania;*
- *Życie jest wieczne;*
- *Czekają na Zmartwychwstanie;*
- *Żyłem Panie, bo chciałeś*
Umarłem, bo kazałeś
Zbaw, bo możesz o Wielki Boże;
- *I znów będziemy razem. Ave Maria;*
- *Zawsze będziesz w naszych sercach;*
- *Nasze serca Twoim sercem;*
- *Na zawsze w sercach naszych;*
- *Na zawsze w pamięci;*
- *Pokój wam wieczny w cichej krainie,*
Gdzie ból nie sięga, gdzie łza nie płynie,
Gdzie słychać Boga głos serdeczny...
„Pokój wam wieczny!”;
- *Na zawsze w naszych sercach;*
- *Niebo jest naszą ojczyzną ponieważ jest domem Ojca;*
- *Pokój jej duszy;*
- *Tu mnie nie szukajcie, lecz w sercach waszych;*
- *Pamięć nie umiera nigdy;*
- *Pamięć nie umiera;*
- *Odszedłeś, ale w naszej pamięci pozostaniesz na zawsze;*

- *Kto żyje w sercach naszych, nie umiera;*
- *Choć martwe masz powieki,*
W naszych sercach będziesz żyć na wieki;
- *W pamięci naszej zostanieie na zawsze;*
- *Wspomnij mnie, wtedy żyć będę;*
- *Nie umiera ten, kto trwa w pamięci żywych;*
- *Umarłych wieczność dotąd trwa, dokąd pamięcią im się płaci [...];*
- *Życie nie kończy się u wrót śmierci, będzie żyła w moim sercu i pamięci. Córka;*
- *Umierają tylko ci, o których się zapomina;*
- *Memini tui, memento mei* (Pamiętam o tobie, pamiętaj o mnie).

II. cmentarz komunalny:

- *Rozłąka jest naszym losem. Spotkanie naszą nadzieją;*
- *Każdemu kto stanie nad moim grobem, życzę, żyj dla Chrystusa;*
- *Spoczywaj z Bogiem;*
- *Pamięć jest cenniejsza od słów;*
- *Pamięć wykuta w kamieniu;*
- *Miłość sięga poza grób;*
- *Za dobroć i miłość modlitwa i pamięć;*
- *Pamięć jest droższa od słów;*
- *Można odejść na zawsze, by stale być blisko* (ks. Jan Twardowski);
- *Czeka na zmartwychwstanie;*
- *Kochać Cię było łatwo, zapomnieć niemożliwe;*
- *Życie odchodzi, pamięć pozostaje;*
- *Nie umiera ten, kto pozostaje w sercu i pamięci bliskich;*
- *Byłaś. Jesteś. Będziesz;*
- *Umarł z nadzieją na zmartwychwstanie i życie wieczne na Rajskiej Ziemi;*
- *Miłość sięga poza grób. Dzieci;*
- *Miłość nie zna końca;*
- *Kto znał wspomni,*
Kto kochał nie zapomni;
- *Pamięć jest cenniejsza od słów;*
- *Jest taka pamięć, która nie umiera;*
- *Ze światem przeminiemy, ale z Bogiem trwać będziemy wiecznie;*
- *Zmarli z nadzieją na zmartwychwstanie;*
- *Żyłam bo Chciałeś,*
Zginęłam bo kazałeś,
zbaw bo Możesz;
- *Wierzę w życie wieczne. Requiescat in pace* (Niech spoczywa w pokoju);
- *A koniec jest początkiem i nową nadzieją;*
- *Zmarła z nadzieją na zmartwychwstanie;*
- *Boże mój podaj mi rękę;*

- *Gdzie śmierć tam życie;*
- *Bóg bogaty w miłosierdzie (Ef 2, 4);*
- *Byłaś, jesteś, będziesz w naszych sercach;*
- *Nasze serca twoim sercem;*
- *Pamięć droższa od słów;*
- *Umrzeć to za mało, by przestać kochać;*
- *Oczekuje na zmartwychwstanie;*
- *Nie umiera ten, kto żyje w sercach naszych;*
- *Wspomnij mnie, wtedy żyć będę;*
- *Zawsze kochane, nigdy niezapomniane;*
- *Miłość sięga poza grób. Nie zapomnimy o Tobie nigdy. Mąż z Rodziną;*
- *Pamiętajcie o mnie, a będę żył;*
- *Dzięki wspomnieniom wracam;*
- *Nie umiera ten, kto pozostaje w sercu i pamięci bliskich;*
- *Nie umierają Ci, którzy pozostają w sercach i pamięci bliskich;*
- *Pamięć pozostała;*
- *Żyjecie w naszych sercach;*
- *Człowiek żyje tak długo, jak pamięć po Nim;*
- *W świecie ducha nie ma pożegnania;*
- *Pamięć o Tobie w naszych sercach zostanie;*
- *Wspomnienia są formą spotkania (Khalil Gibran);*
- *Miłość nie kończy się u bram śmierci. Żyjesz kochany w naszych sercach i pamięci;*
- *Są ludzie i chwile, których się nie zapomina;*
- *Pozostaniesz dla nas w sercach i w pamięci bez goryczy, smutku, łez, lecz roześmiana;*
- *Nikt nie umiera na ziemi dopóki żyje w sercach tych, którzy zostają;*
- *Byłeś marzeniem,*
Jesteś wspomnieniem;
- *Wdzięczność pamięcią serca;*
- *Wspomnij mnie, wtedy żyć będę.*

4. Śmierć jako wędrówka, przejście z życia do życia

Kolejną grupę stanowią inskrypcje nagrobne w których wyrażana jest wędrówka. Dla chrześcijan, śmierć jest przejściem z życia doczesnego do życia wiecznego, a nie końcem istnienia. W inskrypcjach, obok odejścia, pojawia się miłość i przywiązanie do osób, które odeszły oraz pamięć o nich:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Odszedłeś od nas, tak chciał Bóg, zostawiając nas tu samych. Lecz myśl jedna ból ukoić może, że w świecie ducha nie ma pożegnania;*
- *Chociaż odszedłeś w sercach naszych na zawsze pozostajesz;*
- *Odszedłeś, ale w pamięci naszej pozostaniesz na zawsze;*

- *Chociaż odszedłeś w sercach naszych zostajesz;*
- *Życie odchodzi – pamięć pozostaje. „Ktoś, kto kocha nie jest tym, co umrze” R.F.;*
- *Nie czekajcie, nie wrócimy. Nie spieszcie się, poczekamy. Ojcie Nasz [...];*
- *Nie czekajcie, ja nie wrócę, Nie spieszcie się, ja poczekam;*
- *Śpieszmy się kochać ludzi, tak szybko odchodzą (ks. Jan Twardowski);*
- *Rozłąka jest naszym losem, spotkanie naszą nadzieją;*
- *Choć nie chciałeś*
Lecz odejść musiałeś
W świat nieznany daleki
Gdzie nas Bóg połączy na wieki;
- *Dlaczego odchodzą Ci, których tak bardzo kochamy;*
- *Ja Paweł długo żyć chciałbym,*
Pan Bóg mnie wezwał i odejść musiałem [...].

II. cmentarz komunalny:

- *Nad grobem Twoim ubolewamy [...]*
Lecz ufamy Bogu, że kiedyś się spotkamy;
- *Nie czekajcie [...] My nie wrócimy [...] Nie spieszcie się [...] My poczekamy;*
- *Żyłem krótko,*
Choć żyć chciałem.
Bóg mnie wezwał – iść musiałem;
- *Byłeś radością życia dla ojca i matki, odszedłeś w kwiecie wieku w bólu i cierpieniu,*
lecz nie w zapomnieniu;
- *Śmierć nie jest kresem naszego istnienia. Żyjemy w naszych dzieciach i w następnych*
pokoleniach. Albowiem to dalej my, a nasze ciała to tylko zwiędłe liście na drzewie
życia (Albert Einstein);
- *Odszedłeś za wcześniej Synku kochany, w naszych sercach zawsze zostaniesz;*
- *Panie świeć nad Jego Duszą;*
- *Za miłość i dobroć, pamięć i modlitwa;*
- *Krótko żyłem,*
a tak żyć chciałem.
Bóg tak chciał,
odejść musiałem;
- *Jeszcze nie była pora, to jeszcze nie był czas zamykać bramę marzeń. Tak smutno,*
że odeszłaś. Tak smutno żyć bez Ciebie. Wszyscy ci, którzy Cię kochają;
- *Odszedłeś za wcześniej Synku kochany, w naszych sercach zawsze zostaniesz. Śpij spokojnie;*
- *Chodząc po ziemi trzeba trzymać głowę w niebie, dopóki nie przeniesiemy się tam*
całkowicie (Bolesław Prus).

Spotykamy też bezpośrednie formy podziękowania za wszelkie dobro, którym zmarły obdarzył:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Dziękujemy, że byłeś.*
- *Nie pytam Cię Boże dlaczego go zabrałeś,*
Lecz dziękuję za to, że nam go dałeś;
- *Dziękuję, że byłeś;*
- *Mieliśmy szczęście, że byłeś z nami.*

II. cmentarz komunalny:

- *Nie pytamy Cię Boże, czemu go zabrałeś, ale dziękujemy za to, że nam Go dałeś.*

5. Żal po stracie bliskich

Żal, który przewija się w niektórych inskrypcjach nagrobnych stanowi wyraz, nieodżałowania i wyrzutu z powodu śmierci: w tych przypadkach „wśród środków wyrażania ekspresji szczególnie często stosuje się określenia, za pomocą których nadawcy komunikatów *expressis verbis* nazywają swoje stany uczuciowe wywołane śmiercią bliskiej osoby”⁴⁸:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Odszedłeś nagle pozostawiając nas bez pożegnania, światłość zabrała nam ciało i wszystko, co do ciebie należało: oczy dobrocią błyszczące słowo w radość czyniące, miłość rany okalające. Opuściłaś nas kochana i nigdy nie zapomniana;*
- *Bez ciebie słońce wstaje inaczej i dzień każdy umiera [...] Najukochańszemu synowi i bratu rodzice i siostry;*
- *Bywa nieraz, że stajemy w obliczu prawd, dla których brakuje słów;*
- *Nas to spotkało, co was nie minie.*
Wy jeszcze w drodze, my już w gościnie...
Bóg nam zabrał największe radości
Lecz nie zabrał nam smutku i żałości;
- *Bolesne było nasze rozstanie*
Lecz taka wola Twoja Panie;
- *Nic nie wypełni pustki po tobie;*
- *Śmierć Cię z cierpień wyzwoliła, śmierć cię nam zabrała*
Lecz wryta w sercu rana po Tobie synku została;
- *To nie była pora, to nie był czas;*
- *Żyć bardzo chciałem*
Bóg chciał odejść musiałem.

II. cmentarz komunalny:

- *Czasem cały świat oznacza mniej niż jeden człowiek, którego brak [...];*
- *Jeśli ktokolwiek z nas!*

48 A. Dudek-Szumigaj, *Funkcja ekspresywna...*, s. 178.

- Choć raz nad cudzym smutkiem się pochyli,
Mokre z łez oczy rozjaśni uśmiechem,
Da światu więcej,
niżby odkrył gwiazdę;
– Odszedłeś w dniu ślubu niespodziewanie,
nie było czasu na pożegnanie.
Kochanemu Władziowi Danusia;
– Pękło cne serce.
Dobranoc, nasz Książę...
– Żal nasz bezmierny cichą łzą się sączy
Ucichnie wtedy, kiedy Bóg nas złączy
Łza spadająca na kartkę przerywa długą tę ciszę
Zgaść płomyk nadziei w mym sercu i łzę następną kotłyszę.*

6. Smutek, tęsknota (w smutku tęskni i smutni)

Kolejną grupę możemy wyodrębnić we wspomnieniach smutku z powodu śmierci i tęsknoty. Często jednak dodane jest wyznanie wiary, że po śmierci, gdy będzie wśród zbawionych – jak głosi jedna z modlitw za zmarłego: „nie będzie już smutku, ani narzekania, ani bólu, lecz pokój i radość”:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Wiara łagodzi smutek;*
- *Pan Bóg zabrał cię do Siebie.
Myśmy pozostali sami.
Smutno jest nam żyć bez Ciebie.
Grób Twój oblewamy łzami;*
- *Kochamy [...] Wspominamy [...] Tęsknimy [...];
– Odszedłeś, lecz w naszych sercach na zawsze pozostaniesz [...];
– Bóg to Cię strzegł przez tyle lat
Co Cię prowadził przez ten świat
Zabrał Cię od nas drogie dziecko
I samych nas zostawił w świecie;*
- *Trudno nie szemrać i krzyż nieść w pokorze
Gdy Bóg żyć kazał w tęsknocie rozstania
Jedyna myśl tylko ukoić ból może,
Że w świecie ducha nie ma pożegnania;*
- *Trudno jest żyć w nieszczęściu kiedy się płacze i szlocha
Lecz trudniej żyć bez kogoś kogo się bardzo kocha;*
- *Byłeś naszą miłością, teraz jesteś tęsknotą;*
- *Wszystko co w życiu mieliśmy najdroższe w tym grobie się mieści,
wszystko śmierć zabrała, lecz nie zabrała łez i boleści.*

Ukochanemu synowi rodzice;

- *Zamknęły się ukochane oczy, spoczęły spracowane ręce, przestało bić kochane serce;*
- *Jedyna rzecz, której nie zdążyliśmy sobie powiedzieć to do zobaczenia;*
- *Bóg powołał Cię do Siebie*
Mysimy tu zostali sami
Smutno nam jest żyć bez ciebie
Grób Twój odlewamy łzami;
- *Byłeś naszą miłością, zostałeś tęsknotą;*
- *Bóg powołał ciebie synu, myśmy pozostali sami*
Ciężko nam jest żyć bez ciebie grób twój oblewamy łzami;
- *Wiara łagodzi smutek.*

II. cmentarz komunalny:

- *Co miałem najdroższe w tym grobie się mieści*
Zostawiłaś mnie Jadziu w smutku i boleści;
- *Byłeś naszą miłością.*
Jesteś naszą tęsknotą;
- *Śmierć wyzwoliła Cię z udręki, zabierając Ci życie najpiękniejsze. Mnie – skarb nieoceniony. Została rozpacz, smutek i pustka na zawsze;*
- *Boże pomóż nam ukoić nasz smutek;*
- *Smutno nam syneczku,*
Smutno nam bez Ciebie,
Zgasteś nam na ziemi,
Jednak żyjesz w Niebie;
- *Ty przebywasz z Bogiem w Niebie,*
A nam smutno jest bez Ciebie;
- *Jeszcze nie była pora, to jeszcze nie był czas zamykać bramę marzeń, tak smutno, że odszedłeś, tak smutno bez Ciebie.*

7. Cierpienie i ból wyrażony w inskrypcjach

Cierpienie i ból wspomniany w inskrypcji wskazuje, że zmarły cierpiał w życiu, a nawet w ostatnich chwilach życia lub cierpienie stało się udziałem rodziny po stracie najbliższej osoby:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Wszystko, co najdroższe w tym grobie się mieści*
Wszystko Bóg zabrał prócz łez i boleści.
Kochanym rodzicom córka z mężem;
- *Po długich i ciężkich cierpieniach zmarł. Pokój jego duszy;*
- *Wiara łagodzi cierpienie.*

II. cmentarz komunalny:

- *Panie Boże wierzę, że moje cierpienie docenisz;*
- *Bolesne było nasze rozstanie, lecz taka wola Twoja Panie;*
- *Zgasłeś Drogi Synku, tak chciał wyrok Boski*
Zostawiłeś nam po sobie ból, żal, łzy i troski;
- *Pomóż mi Panie osuszyć me łzy,*
Byś w duszy na nowo wypełnił mnie Ty;
- *Żyłas niedługo, cierpiałas wiele*
Spoczywaj z Bogiem, drogi Aniele.

8. Określenia nobilitujące zmarłych

Św. Jan Paweł II uczył: „Człowiek jest wielki nie przez to, co posiada, lecz przez to, kim jest; nie przez to, co ma, lecz przez to, czym dzieli się z innymi”. Sens tej sentencji wyrażony został w licznych inskrypcjach określających pracę dla innych, którą zmarli wykonywali za życia. Głównym przeznaczeniem tej grupy inskrypcji stanowiła nobilitacja zmarłego, podkreślenie jego pracy czy posługi na rzecz społeczności. Inskrypcje tego typu przybierają podniosłą postać i nabierają dodatkowego znaczenia, gdyż wyrażają więcej emocji. Inskrypcje umieszczone na danym grobie mają wzbudzić w potencjalnym odbiorcy tekstu podziw oraz uznanie dla zasług pochowanego w danym grobie. Już sam napis jest duchowym odpowiednikiem kamiennego pomnika, czymś jeśli nie wiecznym, to przynajmniej trwalszym od ludzkiego życia. W pewnym sensie napis nagrobny oraz sam grób funkcjonują jako manifestacja zwycięstwa nad śmiercią, gdyż dzięki fizycznym śladom swojej bytności wśród żywych, zmarli pozostają w ludzkiej pamięci, a więc nadal żyją. Inskrypcja nagrobna stanowiła też swego rodzaju opowieści o zmarłym, ostatnią zapisaną historią dostępną dla każdego, kto zechce się z nią zapoznać. Ten krótki tekst ujmuje życie ludzkie w schemat, według którego człowiek rodzi się, żyje – pracuje i umiera⁴⁹. „Jeśli ci umilkną, kamienie wołać będą” (Łk 19, 40). *Lapides vocant* – kamienie wołają nawet gdy ci, których ciała pod tymi kamieniami złożono zamilkli:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Śp. Ks. prałat Jan Katarzyński ur. 10.6.1915 zm. 9.12. 1976 Proboszcz par. Wnieb. NMP w Zduńskiej Woli;*
- *Ks. Kan. Józef Balcerczyk ur. 15.12.1903 zm. 15.12.1980 Kapelan Pułk. WP Dziekan w Zduńskiej Woli i Konina;*
- *Śp. Ks. Jerzy Wolański ur. 27.5.1914 zm. 24.11.1952 Wikariusz par. Wnieb. NMP w Zduńskiej Woli;*
- *Ks. Kanonik Antoni Palka żył lat 77 zm. 7.02.1989;*
- *Ksiądz kanonik Józef Orzełowski, 62 lata kapłaństwa. Żył lat 86. Zmarł 12.5.1995.*

49 J. Hajduk, *Opowiem Ci swoją historię. Mikronarracje w inskrypcjach nagrobnych*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013, s. 273-285.

- Módlmy się. Droga zbawienia. Jezu Ufam Tobie;*
- *Kapłanem jesteś na wieki A Ω Ks. Józef Tocki proboszcz zduńskowolski zm. 1862 r.*
Módlcie się bracia;
 - *Śp. siostra Urszula Irena Gatkowska żyła lat 73 zm. 29.3.1999;*
 - *Miejsce spoczynku rodziny Hille 1891;*
 - *Groby Sióstr ze Zgromadzenia Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi Śp. Siostry Zakonne:*
 - s. Maria Przychodzka żyła lat 70 zm. 5.02.1970;*
 - s. Dominika Chrostek żyła lat 74 zm. 24.05.1979;*
 - s. Waleria Flis żyła lat 84 zm. 2.07.1993;*
 - s. Vincenta Józefa Warych żyła lat 86 zm. 1.05.1997;*
 - s. Hugona Sleszyńska żyła lat 84 zm. 20.05.1997;*
 - s. Jadwiga Machnowska żyła lat 78 zm. 5.08.1998;*
 - *Leokadia Halina Gruszczyńska ur. 24 I 1926 Zginęła śmiercią tragiczną dnia 25 IX 1946. Prosi o Zdrowaś Maryjo.*
 - *Śp. Leokadia Kowalska w zakonie siostra Maria Jadwiga przeżyła lat 68, w zakonie lat 46, zmarła 5 IV 1975. Prosi o Zdrowaś Maryja;*
 - *Jerzy Kozłowski [...] Opowieści znad Brodni;*
 - *Florentyn Rygocki b. burmistrz m. Zduńskiej Woli. Przeżywszy lat 50 zmarł d. 2 grudnia 1887 r. Prosi o westchnienie do Boga;*
 - *Jan Michalski nauczyciel 1895-1975. Grób Rodziny Michalskich. Boże bądź wola Twoja;*
 - *Stefan Złotnicki herbu Prawdzic 1779-1847. Dziedzic Zduńskiej Woli, założyciel miasta. Spółeczeństwo Zduńskiej Woli 2006 r.;*
 - *Pomnik Honoraty z Okołowiczów Złotnickiej zbyt wcześnie dla Rodziców, Męża, Dzieci, Familii i Przyjaciół w dniu 19 stycznia 1831 r., a w 42 r. życia swego zmarłej;*
 - *Grób rodziny Zadora - Ciesielskich właścicieli dóbr Swędzieniejewice;*
 - *Ludwik Ostrowski rejent m. Zduńskiej Woli [...] Pokój jego duszy;*
 - *Franciszek Latosiński Naczelnik Sądu Grodzkiego w Zduńskiej Woli [...] Proszę o westchnienie do Boga;*
 - *Franciszek Bronisław Nowicki długoletni nauczyciel żył lat 72 zm. 5.1.1929;*
 - *Śp. Stanisław Wojtyśiak długoletni nauczyciel przeż. lat 69, zm. 22.11.1973 r.*
Pod krzyż Twój Panie miłość złożyłam swą;
 - *Roman Tomaszewski 7 VIII 1963 – 9 XI 2013 poeta, plastyk animator kultury.*
Czekaj nas w cieniu rajszych drzew. Tam się spotkamy. Tam w nieśmiertelności.
 - *Leon Pietrzykowski magister filozofii, profesor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie;*
 - *ŚP Jerzy Łaniewski 19.09.1933 – 02.04.2008, muzyk, organista Bazyliki Mniejszej WNP w Zduńskiej Woli w latach 1963–2008;*
 - *Stasiu Klinger 24.02.1932 – 25.02.2019, artysta malarz, muzyk. Dla świata byliście częścią, dla nas całym światem;*
 - *Inż. geometra;*
 - *Nauczycielka;*
 - *Prof. szkoły średniej;*
 - *nauczyciel.*

Wzorcowym grobem rodzinnym z dobrze dobraną epiką nagrobną może być grobowiec rodziny Kurskich. Nagrobek wieńczy krzyż z mottem na tablicy:

„Takie o Boże były Twoje wyroki
Abyśmy pogrzebali ich zwłoki.
Za nimi do Ciebie zanosimy błaganie
Zbaw ich o Zbawco zbaw Ojcie i Panie”.

Poniżej znajdują się tablice epitafijne:

- *Stanisława Kurska z d. Chrbelska. Dobry Jezu, a nasz Panie daj jej wieczne spoczywanie;*
- *Piotr Kurski. Organista. Requiescant in pace;*
- *Kazimierz Kaliski. Boże świeć nad jego duszą;*
- *Stanisława Kaliska z d. Kurska. Śpieszmy się kochać ludzi tak szybko odchodzą;*
- *Lek. med. Jerzy Stawski. Specjalista chirurg. Ave Maria;*
- *Daniela Kupis z d. Kurska. Gdyby miłość mogła uzdrawiać, a tży wskrzeszać, byłabyś z nami;*
- *Kazimiera Kurska. Jedna chwila wystarczy, by stracić całe życie...;*
- *Jadwiga Kurska z d. Mastowska. Dypl. Nauczycielka. Credo quo Redemptor meus vivit (Wierzę, że mój Odkupiciel żyje);*
- *Marian Kurski. Okaż nam Panie miłosierdzie swoje i daj nam zbawienie Twoje. Ave Maria.*

II. cmentarz komunalny:

- *harc mistrz;*
- *radca prawny.*

Spotykamy również inskrypcje upamiętniające poległych z rąk okupantów i walczących o niepodległość Polski. Warto podkreślić, że cmentarz katolicki był tym miejscem, gdzie można było podać wprost przyczynę śmierci. Wyrażano więc na cmentarzach katolickich prawdę o zbrodniarzach, przekazywano tragizm śmierci, często też wskazywano okoliczności czy sprawców. Takie napisy charakterystyczne były dla wojny polsko-bolszewickiej (1918-1920), zbrodni popełnionych przez Rosjan (ZSRR), Ukraińców (Wołyń), Niemców. Te właśnie informacje wzmacniały wydźwięk emocjonalny napisu. Poza tym wyznacznikiem ekspresywności w inskrypcjach z czasów wojennych stawały się dodatkowo daty konotujące tragiczne dla wspólnoty wydarzenia, np. powstania narodowowyzwoleńcze. W inskrypcjach umieszczano również informacje o tych którzy przeżyli walkę z okupantem, co stanowiło powód do chwały⁵⁰:

50 O. Havryliuk, *Językowe środki ekspresji w historycznych inskrypcjach nagrobnych (na przykładzie polskich nekropolii katolickich Podola)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 2023, t. 57, s. 108.

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *ŚP por. pilot Jerzy Kisielewicz ur. 28.10.1911 r. Zginął śmiercią lotnika 21.11.1944 r. na ziemi angielskiej. Cześć jego pamięci;*
- *ŚP por. WP Marian Kisielewicz major AK ur. 26.9.1913. Poległ na polu chwały dn. 21.6.1944 r. na ziemi wileńskiej. Cześć jego pamięci;*
- *Stanisław Kołodziejski sierżant pilot WP. Zginął śmiercią lotnika. Przeż. lat 34 zm. 23.04.1937 r. Prosi o modlitwę;*
- *Zbigniew Grabina–Piątek żołnierz AK żył lat 80 zm. 28.03.2008 w Baltimore USA, prosi o modlitwę;*
- *Włodzimierz Piotr Bończa Truszkowski uczestnik wojny obronnej 1939 r. ur. 1.08.1911 r. zm. 5.12.2010 r. w 100 roku życia;*
- *Jadwiga Truszkowska z d. Bożeniec Jałowiecka pseud. Luba. Uczestnik Kampanii Wrześniowej i Powstania Warszawskiego AK długoletni prof. I LO im. Kazimierza Wielkiego w Zd. Woli;*
- *Wiesław Mazurowski żołnierz AK. Przeżył lat 20. Zginął 4 VIII 1944 r. w walce z okupantem. Proszę o modlitwę;*
- *ŚP oficer WP Bronisław Sas. Żył lat 88. zm. 23. 02. 2010, frontowiec, kombatant. Mario Święta Matko Jezusa. Partyzant;*
- *Oczekowscy: Włodzimierz 1892–1954. Irena z Wierzbickich 1892–1999. Jan 1914–1944. Bolesław 1916–1995, Leszczak 1919–1944. Uczestnicy Powstania Warszawskiego;*
- *Nas nie stanie, lecz Ty nie zaginiesz. Pieśń Cię weźmie, legenda przechowa. Wichrem chwały w historię popłyniesz. Armio Krajowa (Zbigniew Kabata);*
- *Witold Bożeniec Jałowiecki dr praw, odzn. Orderem Polonia Restituta, więzień Mau-thausen, żył lat 64 Zm. 8.11.1947;*
- *Funkcjonariuszom Policji Państwowej II RP ziemi zduńskowolskiej, więźniom obozu w Ostaszkowie zamordowanym w Twerze przez NKWD w 1940 r. w 80. rocznicę Zbrodni Katyńskiej. Rodziny pomordowanych. Komenda Powiatowa Policji w Zduń-skiej Woli, Rodzina Policyjna 1939 r. w Łodzi 22 kwietnia 2020 r.:*
 - Będkowski Stefan 1901*
 - Cuknik Gustaw 1882*
 - Gruszczyński Henryk 1894*
 - Jarzyński Leon 1899*
 - Kawecki Ignacy 1906*
 - Kozłowski Józef 1895*
 - Krajewski Adam 1902*
 - Kuna Antoni 1896*
 - Lizjusz Jan 1899*
 - Mordal Józef 1912*
 - Oleszczyk Franciszek 1895*
 - Sataciński Franciszek 1906*

- Sosnowski Ludwik 1900*
Szewczyk Józef 1899
Ukleja Władysław 1899
Wawrzyniak Jan 1904
Wężykowski Kazimierz 1905
Witułski Kazimierz 1911;
- *Pamięci ojca Wacława Grobelnego zamordowanego w obozie Dachau w 1942 r.;*
 - *Wojciech Dąbrowski żył lat 37 zm. 14 V 1941 r. w obozie koncentracyjnym w Mauthausen. Kto we Mnie wierzy choćby i umarł, żyć będzie (J 11,25);*
 - *Tu spoczywają prochy Franciszka Malickiego. Żył lat 45. Zamordowany 11.12.1941 r. w obozie koncentracyjnym w Gusen;*
 - *Czesław Nowogórski 1921–1980 lekarz stomatologii więzień Gusen–Mauthausen 1940–1945;*
 - *Tadeusz Jaskółowski przeżył lat 24, zginął w Grossrosen;*
 - *Czesław Skrzydlewski przeżył lat 29, zginął w marcu 1940 r. w Katyniu;*
 - *Bronisław Michalak członek organizacji PPS (frakcja rewolucyjna), poległ śmiercią bohaterską w walce z carskimi siepaczkami, 8 maja 1908 roku. Cześć jego pamięci!;*
 - *Kazimierz Maciejewski, uczeń Gimnazjum w Zd. Woli, ochotnik 205 PP, poległ w obronie Ojczyzny mając lat 21 dn. 8 paź. 1920. Cześć jego pamięci.*

II. cmentarz komunalny:

- *Edmund Ofman por. Wojska Polskiego. ur. 1930 zm. 1993. Ave Maria;*
- *Ofiary Sybiru deportowane z Ojczyzny w 1940 r. Zmęczone trudem i głodem, których mogiły nieznane proszą ocalonych i potomnych o pamięć i modlitwę.*
- *W 60. rocznicę Zbrodni Katyńskiej w hołdzie straconym zduńskowolanie. Rok 2000;*
- *W hołdzie Polakom zamordowanym przez nacjonalistów ukraińskich na kresach wschodnich w latach 1943–1947. Kresowiak 2010;*
- *Wacław Zuchowski żołnierz walczący pod Monte Cassino, żył lat 88, zm. 30.06.2007 r.;*
- *Pamięć nie umiera. Pamięci Jana Kubiaka seniora ur. 01.01.1904 r. Zamordowanego dn. 13.02.1943 r. w obozie koncentracyjnym Oświęcim;*
- *Bronisław Łukaszewicz zginął w obozie w 1945 r. Proszą o modlitwę.*

Zduńskowolski rzymskokatolicki cmentarz parafialny przy ul. Łaskiej zawiera pochówki anonimowych osób. W przypadku pojedynczego grobu umieszcza skrót „NN” – nazwisko nieznane:

- *Tu spoczywa NN Ksiądz, który zginął podczas bombardowania przez Niemców dworca kolejowego w Zduńskiej Woli we wrześniu 1939 r. (staraniem Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli napis został w 2022 r. zmieniony w związku z identyfikacją duchownego: w mogile spoczywa zakonnik Towarzystwa Chrystusowego, kleryk Adam Felicjan Jaskowski⁵¹);*

51 J. Stulczewski, *Grób nieznanego duchownego na cmentarzu w Zduńskiej Woli*, „Na

– *Mogiła 3 NN Żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 r. Pokój ich duszy.*

Określenia śmierci na cmentarzach zduńskowolskich należą do rzadkości. Odnajdujemy sporadycznie adnotację: „Zmarł śmiercią tragiczną. Prosi o modlitwę”.

9. Emocjonalne połączenia

Emocjonalne połączenia wyrażają relację pomiędzy zmarłym a inicjatorem inskrypcji. Najczęściej wyraża się to w ukazaniu pokrewieństwa:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Ojciec synowi;*
- *Kochanemu bratu siostra;*
- *Kochanej mamie córka;*
- *Kochanemu mężowi żona.*

II. cmentarz komunalny:

- *Od pamiętających synów;*
- *Byłeś radością życia dla ojca i matki, odszedłeś w kwiecie wieku w bólu i cierpieniu, lecz nie w zapomnieniu. Rodzice i rodzeństwo;*
- *Na wieczną pamiątkę mąż z dziećmi;*
- *Byłeś tu z nami [...] Nie! Ty z nami jesteś;*
- *Najdroższemu mężowi kochająca żona z synem;*
- *Tu spoczywa najdroższa matka, żona i babcia. Ave Maria;*
- *I znowu jesteście razem. Kochanym Rodzicom Dzieci;*
- *Tu spoczywa nasz ukochany syn, brat, mąż i tatuś;*
- *Przeznaczenie odebrało Cię zbyt szybko, ale nigdy nie odbierze cię naszej pamięci i naszym sercom. Twoje dzieci Paulina i Adam.*

Emocjonalne epitety służą „bezpośredniemu zwróceniu się do zmarłego, towarzyszą nacechowane emocjonalnie określenia”⁵²:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Jeśli umrzesz, zanim umrzesz, to nie umrzesz, gdy umrzesz;*
- *Non omnis moriar* (Nie wszystek umrę: Horacy). *Droga do nieba otwarta tym, co służą Bogu, ludziom, ojczyźnie* (Jan Kochanowski);
- *Dwa źródła sączą napój czysty: rodzinna strzecha i grób ojczysty;*
- *Byłam – kim jesteś. Będziesz – kim jestem. Módlmy się za siebie;*

Sieradzkich Szlakach” 2021, nr 2, s. 3-5.

52 A. Dudek-Szumigaj, *Funkcja ekspresywna...*, s. 113.

- *Bóg sam wybrał czas [...];*
- *Życie twoje trwało krótko w trudzie i znoju.*
Zginąłeś nam jak cień, spoczywaj w spokoju;
- *Byłem kim jesteś, będziesz z kim jestem. Ave Maria;*
- *Miłość sięga poza grób;*
- *W pogoni za życiem straciłeś je;*
- *Pokój jego duszy.*
- *Polsko ty moja! Gdy już nieprzytomni będziemy – wspomnij ty o nas o wspomnij!*
J. Słowacki;
- *Nie wszystko umiera;*
- *Nie płacz nad moim grobem. Ja nie umarłem. Mnie tam nie ma;*
- *Dzieli nas tylko czas [...];*
- *Pokój ich ceniom;*
- *Pokój ich duszom;*
- *Dobra śmierć trwa przez całe życie [...];*
- *Dla świata byłeś częstką, dla nas całym światem;*
- *Jedna chwila wystarczy, by stracić całe życie [...].*

II. cmentarz komunalny:

- *Krótkie życie na ziemi jest jak kropla wody w oceanie czasu;*
- *Każda ciemna noc ma zawsze jasne zakończenie;*
- *Dla świata byłeś częstką. Dla nas całym światem;*
- *To nie był czas, to nie była pora [...];*
- *Nie traci się nigdy tych, których się kocha;*
- *Życie tak kruche jest, wystarczy chwila, by zgasić je [...];*
- *Krótkie życie na ziemi jest, jak kropla wody w oceanie czasu;*
- *A koniec jest początkiem i nową nadzieją;*
- *Nie wszystko umiera;*
- *Śmierć przychodzi cicho, niezapowiedziana, nieproszona. Nigdy nie ma na nią odpowiedniej chwili, jest zawsze gościem nie na czas [...];*
- *Wieczność przed nami,*
Wieczność za nami,
A dla nas chwila między wiecznościami.

10. Upamiętnienie dzieci

Spotykamy inskrypcje zawierające prośby lub życzenia o zbawienie duszy zmarłych i spokojny wieczny ich spoczynek. Śmierć ukazywana jest jako sen, z którego zmarli zbudzą się do życia wiecznego. Śmierć jest zaśnięciem, a nie końcem życia. Dał temu wyraz Adam Mickiewicz w utworze „Pan Tadeusz”: „Tak zwycięzców zwyciężył w końcu sen, brat śmierci”:

- *Tu spoczywają oczekując na Zmartwychwstanie i życie wieczne;*

- *Tu spoczywają w Bogu;*
- *Niech spoczywają w pokoju;*
- *Spoczywaj w pokoju.*

Najczęściej określenie snu odnoszone jest do zmarłych dzieci. Zdaniem Iwony Steczko „inskrypcje poświęcone dzieciom to teksty szczególnie wzruszające swym autentycznym żalem, szczerym uczuciem, lirycznością wyrazu”⁵³:

- *Śpij dziecinko z aniołkami;*
- *Śpij z aniołkami;*
- *Śpij dziecino w spokoju;*
- *Śpij Syneczku w spokoju;*
- *Śpij córeczko, śpij kochanie tu masz własną chatkę,
Śpij serduszeko mamusine i czekaj w niebie na ojca i matkę;*
- *Śpij dziecinko w pokoju;*
- *Śpij córeczko w spokoju;*
- *Śpij syneczku w grobie, my nigdy nie zapomnim o Tobie;*
- *Śpij w Bogu córeczko;*
- *Spoczywaj drogie dziecko do radosnego widzenia się;*
- *Śpij dziecino w spokoju cichutko. Drzewa nie szumcie naszej córunki, nie zbudźcie,
bo zasnęła twardym snem i śpi sobie w grobie tym;*
- *Śpij dziecino w ciemnej mogile
byłaś pociechą dla nas na chwilę;*
- *Śpijcie dzieci w spokoju.*

Inne zwroty upamiętniające dzieci:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Powiększyła grono aniołków. Powiększyło się grono aniołków na zawsze w naszych sercach;*
- *Drogie nasze dziecko
Żyłeś krótko na tym świecie
Bóg Cię zabrał do swej chwały
A nam troski pozostały;*
- *Syneczku smutno nam bez ciebie
Bóg tak chciał i zabrał cię do Siebie;*
- *Jezu pod krzyż Twój złożyliśmy skarb swój. Dzieci;*
- *To nie tak miało być synuś, nie tak;*
- *Kochana Małgosiu. Bardzo żyć ty chciałaś*

53 I. Steczko, *Językowe środki ekspresji w dawnych inskrypcjach nagrobnych poświęconych dzieciom*, [w:] *Język-tekst-kultura. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, pod red. H. Bartwickiej, Bydgoszcz 2010, s. 232.

- Bozia Cię wezwwała i odejść musiałaś;*
– *Znikłaś córko w kwiecie wieku z Tobą nadzieje uleciały, tylko boleść i łzy wokół nam*
po Tobie pozostały;
– *Pamięci Dzieci Utraconych. Rycerze Kolumba. Zduńska Wola 2017.*

II. cmentarz komunalny:

- *Dziecko to kwiat, którego zapachu nigdy się nie zapomina;*
– *Bóg cię strzegł przez tyle lat*
Co cię prowadził przez ten świat
Zabrał Cię od nas drogie dziecko
I samych nas zostawił w świecie;
– *Śpij spokojnie;*
– *Śpij w Panu.*

11. Inskrypcje obcojęzyczne

Inskrypcje zapisane w obcych językach świadczą o wielokulturowości dawnej Zduńskiej Woli. Niektóre inskrypcje zostały utworzone celowo w obcym języku w myśl łacińskiej sentencji: *Quidquid latine dictum sit, altum vide tur* (Cokolwiek powiesz po łacinie, brzmi mądrze). Podobną myśl możemy odnieść do inskrypcji w języku francuskim czy niemieckim:

I. cmentarz przy ul. Łaskiej:

- *Si la vie n'est qu'un passage, notre souvenir gardera ton image*
(Jeśli życie jest tylko przejściem, nasza pamięć zachowa Twój obraz);
– *Invisible à nos yeux, si présent dans nos coeurs*
(Niewidzialne dla naszych oczu, tak obecne w naszych sercach);
– *L'amitié est un lien qui ne s'efface pas*
(Przyjaźń to więź, której nie można wymazać);
– *Credo, quod Redemptor meus vivit*
(Wierzę, że mój Odkupiciel żyje);
– *Voluntas Dei suprema lex*
(Wola Boża najwyższym prawem);
– *Christus ist die Auferstehung und das Leben. Wer an mich glaubt, der wird Leoben*
(Chrystus jest zmartwychwstaniem i życiem. Kto w Niego wierzy, żyć będzie);
– *Mors certa, hora incerta*
(Śmierć (jest) pewna, godzina (jej przyjścia) niepewna).
– *Ich bin die Auferstehung und das Leben; Wer an mich glaubet, der wird leben ob er gleich stürbe. Und wer da lebet, und an mich glaubt der wird nimmermehr sterben.*
Ew. Ioh. Cap XI, 25.96
(Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem; Kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. A kto żyje i wierzy we Mnie, nigdy nie umrze);

- *Memento Mori*
(*Pamiętaj o śmierci*);

II. cmentarz komunalny:

- *Par le souvenir tu es toujours en nos coeurs*
(*Pamiętaj, że jesteś zawsze w naszych sercach*);
- *Nous ne t'oublierons jamais*
(*Nigdy cię nie zapomnimy*);
- *Exstinctus amabitur idem*
(*W grobie będzie poprzez ludzi kochany; Po śmierci będzie tak samo kochany*).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej

- Wiz. 72.

Archiwum Diecezji Włocławskiej

- Akta Parafialne 1, 3, 4, 8.

Archiwum Państwowe w Łodzi

- Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zduńskiej Woli, sygn. 1743/67.

Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej WNMP w Zduńskiej Woli

- List ks. Jana Katarzyńskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z dn. 30 V 1975 r.
- Opis kościoła parafialnego w Zduńskiej Woli z 1891 r.
- Petycja mieszkańców Zduńskiej Woli do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z 1975 r.
- Protokół wizytacji kanonicznej bpa Antoniego Pawłowskiego w dn. 14-16 VIII 1956 r.
- Protokół wizytacji ks. Piotra Zwierza z dn. 19 IV 1956 r.
- Protokół wizytacji kanonicznej bpa Antoniego Pawłowskiego w dn. 2-4 VI 1967 r.
- Protokół wizytacji kanonicznej bpa Jana Zaręby z dn. 23 V 1972 r.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Łodzi

- Akta Urzędnika Stanu Cywilnego parafii Zduńska Wola [1767-1792].
- Akta Urzędnika Stanu Cywilnego parafii Zduńska Wola [1793-1824].

Opracowania

- Adamowski J., *Cmentarna komunikacja niewerbalna*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI w.*, t. 2, pod red. J. Mazura, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006.
- Budkiewicz M., *Dzieje parafii Wyszyna*, Wyszyna 2013.
- Cholewicka J., *Niech pamięć trwa*, [w:] *Parafia św. Doroty w Grochowach*, pod red. A. Tabaki, J. Cholewickiej, S. Lewandowskiego, Kraków 2002.
- Dudek-Szumigaj A., *Funkcja ekspresywna inskrypcji nagrobnych (na przykładzie nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego)*, [w:] *Cmentarze po obu stronach Bugu*, pod red. H. Arkuszyn, F. Czyżewskiego, A. Dudek-Szumigaj, Włodawa-Lublin 2014.
- Długosz K., *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językowym*, Gorzów Wielkopolski 2010.
- Długosz K., *Inskrypcje nagrobne z Pomorza Zachodniego w ujęciu językoznawczym*, Szczecin 1991.
- Hajduk J., *Opowiem Ci swoją historię. Mikronarracje w inskrypcjach nagrobnych*, [w:] *Narracyjność języka i kultury. Literatura i media*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013.
- Havryliuk O., *Językowe środki ekspresji w historycznych inskrypcjach nagrobnych (na przykładzie polskich nekropolii katolickich Podola)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 2023, t. 57, s. 108.
- Kieres D., *Nagrobne inskrypcje metaforyczno-peryfrastyczne z polskiego cmentarza w Adam polu (Turcja)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2015, t. 3.
- Kolbuszewski J., *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, „Biblioteka Popularnonaukowa Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 1985, t. 9.
- Lapis W., *Semiotyka inskrypcji nagrobnych z motywem serca na rzymsko-katolickich cmentarzach parafialnych w Klecku i Kiszkwie (powiat gnieźnieński)*, Poznań 2021.
- Libiszowski S., *Historia miasta*, [w:] *Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925*, pod red. L. Wichera, Zduńska Wola 1925.
- Nejman E.H., *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2013.
- Nejman E., Stulczewski J., *Stefan Złotnicki (1779–1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski 2017, t. 17.
- Pałucki J., *Słowo Dziekana Wydziału Teologii KUL*, [w:] G. Kaliszewski, *Słowa jak gromy mówiące... Przepowiadanie Księdza Biskupa Romana Andrzejewskiego (1938–2003) jako odpowiedź na wezwania czasów współczesnych*, Lublin 2007.
- Rogowska-Cybulska E., *Inskrypcje nagrobne wiejskiego cmentarza jako nośniki pamięci o zmarłych (na przykładzie cmentarza parafialnego w Łojach w diecezji łomżyńskiej)*, „Studia Łomżyńskie” 2012, t. 22.
- Steczko I., *Językowe środki ekspresji w dawnych inskrypcjach nagrobnych poświęconych dzieciom*, [w:] *Język-tekst-kultura. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, pod red. H. Bartwickiej, Bydgoszcz 2010.

Stulczewski J., *Grób nieznanego duchownego na cmentarzu w Zduńskiej Woli*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2021, nr 2.
Trzynadłowski J., *Małe formy literackie*, Wrocław 1977, s. 67.
Wańczykowski M., Lenart M., *Księga żałoby i śmierci*, Warszawa 2009.

